

3. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1989. – 336 с.
4. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.

The article reveals the sense of “the comprehensive choice of a marriage partner”, the research results of students’ attitude to pre-marital sexual contacts, motives of these contacts, as well as desired and unwanted personal qualities of a future marriage partner are represented.

Key words: boy, girl, marriage, family, marriage partner, comprehensive choice of partner.

Отримано: 19.09.2008.

УДК 159.922.73-057.87

Ж.В. Мельник

Рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх міжособистісних взаємин

Стаття присвячена визначенню рівня розвитку комунікативних умінь і навичок старшокласників, які суттєво впливають на характер їх соціальних орієнтацій у стосунках з оточуючими.

Ключові слова: комунікативні вміння, спілкування, міжособистісні взаємини, старшокласник.

Статья посвящена определению уровня развития коммуникативных умений и навыков старшекласников, которые существенно влияют на характер их социальных ориентаций в отношениях с окружающими.

Ключевые слова: коммуникативные умения, общение, межличностные взаимоотношения, старшекласник.

Юність – це період завершення фізичного розвитку, а також формування особистості. Старшокласник стоїть на порозі вступу

у самотійне життя, перед ним постає необхідність вибору свого життєвого шляху. Великі зміни у власному організмі і зовнішності, пов'язані із статевим дозріванням, відома невизначеність положення (уже не дитина, але й ще не дорослий), ускладнення життєдіяльності і розширення кола осіб, з якими особистість повинна співвідносити свою поведінку, – все це разом узятє активізує у юнацькому віці ціннісно-орієнтаційну діяльність. Мова йде про пізнання власних якостей, засвоєння нових знань, про відношення і спілкування із старшими або з однолітками, оскільки юнак особливо занепокоєний їхньою оцінкою і намагається будувати свою поведінку на основі усвідомлено вироблених або засвоєних критеріїв і норм.

У зв'язку з цим досить актуальною постає проблема вивчення психологічних особливостей спілкування старшокласників. Ця проблема досліджувалась багатьма вченими. Так вивченням питань, які стосуються юнацького віку, займались Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Д.Б. Ельконін, І.С. Кон, А.В. Мудрик, Г.С. Абрамова, М. Кле, І.Ю. Кулагіна, Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв, Р.С. Немов, Д.І. Фельдштейн, І.В. Дубровіна та інші. На нашу думку, проблема юності завжди була і є актуальною, особливо, коли ще й відомо, які психологічні особливості спілкування притаманні у цьому віці.

Ми вважаємо, що цю проблему необхідно вивчати в комплексі, адже це є взаємопов'язаний соціально-психологічний підхід з урахуванням внутрішніх закономірностей розвитку. Це доволі є важко, тому що темпи і фази психофізіологічного розвитку не завжди співпадають з термінами соціального дозрівання. Окрім цього, юність потребує і завжди буде потребувати допомоги й керівництва з боку дорослих, які передають накопичені знання та досвід. Виховання буде ефективнішим, якщо повніше воно буде враховувати особливості юності в процесі спілкування юнаків і опиратися на її прагнення та активність. Саме тому, нами і було вирішено спрямувати свої зусилля на вивчення цієї проблеми.

Поняття “спілкування” вживається у психологічній літературі в різних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн) [2; 3]; як один із різновидів людської діяльності (Б.Г. Ананьєв, В.В. Давидов, М.С. Каган, О.О. Леонтьєв) [4]; як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (Б.Д. Паригін та ін.).

На думку І.С. Кона, В.О. Лосенкова, коло спілкування старшокласників відзначається розширенням його сфери і поглибленням відносин.

Розширення сфери спілкування прослідковується у наступному: збільшується тривалість спілкування з товаришами (3 – 4 години у будні, 7 – 9 годин у вихідні та святкові дні); зростає кількість референтних соціальних груп, до яких входить старшокласник (клас, спортивна команда, компанія друзів за місцем проживання). Вимоги цих груп різноспрямовані й суперечливі, що ставить молоду людину перед необхідністю вибору. Ставлення старшокласників до ровесників вкрай некритичне, процвітає наслідування і конформізм. Виникають юнацькі неформальні об'єднання, позбавлені контролю і опіки з боку батьків та педагогів. Ці об'єднання змішані за віком і соціальним статусом їх учасників, мають значний вплив на старшокласників та можуть негативно позначитись на їх подальшій долі, слугуючи осередками алкоголізму, наркоманії. У деяких випадках такі групи коять протиправні дії і навіть носять кримінальний характер.

У неформальних об'єднаннях суттєва інша соціометрична структура, ніж у шкільному класі. Учні, непопулярні серед однолітків, можуть займати тут високий статус або бути навіть лідерами. З іншого боку, неформальні юнацькі об'єднання не завжди мають антисоціальний характер, але залишаються при цьому замкненими утвореннями, які зберігають у таємниці від близьких дорослих своє “внутрішнє” життя з його нормами і цінностями. Це дає підставу говорити про наявність юнацької субкультури.

Поглиблення відносин з навколишнім оточенням виражається у диференційованості манери спілкування з різними людьми та групами, у вибірковості та вимогливості стосовно близьких друзів.

Високої вибірковості відносини старшокласників набувають у дружбі. Юнацька дружба більш стійка і глибока, ніж підліткова, вимагає від друзів глибоко довірливих (інтимних) стосунків, емоційного тепла, відвертості, відданості. Юнак прагне розкрити себе перед іншими і найкраще це вдається у спілкуванні з другом, який розуміє його з півслова. Тому для оточуючих, які спостерігають за розмовою двох друзів, вона може здаватись пустопорожньою і беззмістовною, а насправді високоцінною для самих старшокласників. Разом із праг-

ненням до довірливих контактів між друзями, у старшокласника часто проявляється неухважність до переживань іншого, сконцентрованість на власних проблемах, що призводить до незадоволеності дружніми контактами, виникнення почуття відсутності і взаєморозуміння.

З'являється потреба у коханні – спочатку у дівчат, – духовність якого бере початок у дружбі й любові до близьких (до батьків, сестер). З'являються серйозні захоплення, багато хто розпочинає статеве життя. Любов у цьому віці оповита мріями та романтикою, мало орієнтована на реальні особистісні риси один одного. Любов і дружба, з одного боку, вимагають розвиненої самосвідомості їх суб'єктів, а з іншого, сприяють розвитку рефлексивних механізмів особистості.

Старший шкільний вік – це вік формування особистих поглядів і відношень, пошуків свого самовизначення. Саме в цьому виражається тепер самостійність старшокласників. Якщо підлітки бачать вияви своєї самостійності в справах і вчинках, то старшокласники найбільш важливою сферою вияву своєї самостійності вважають власні погляди, оцінки, думки. Старшокласники претендують на самостійність в найбільш відповідальних сферах життя, ніж підлітки.

Прагнення самому у всьому розібратися сприяє формуванню моральних поглядів і переконань. Але треба сказати, що не завжди це цілком зрілі і правильні погляди. Іноді можна зіткнутися з помилковими, незрілими судженнями.

Це прагнення до самостійності проявляється і в іншому.

Старшокласник не лише прагне, щоб його вважали дорослим, він хоче, щоб визнали його оригінальність, його право на індивідуальність. Звідси прагнення будь-якими шляхами звернути на себе увагу (часто демонстративне і показне захоплення тим, що осуджують дорослі).

Прагнення до самостійності, однак, не виключає необхідності в спілкуванні з дорослими. Така необхідність у старшокласника навіть вища, ніж у інші вікові періоди.

Уже молодші школярі тягнуться до своїх одноліток. Але їхні дружні зв'язки в більшості визначаються вчителями і батьками: їхніми очима діти часто дивляться на однокласників і друзів. У підлітків – на першому плані – однолітки.

В юності картина суттєво змінюється. За результатами одного із досліджень, біля 2/3 старшокласників вказували на

актуальність потреби в спілкуванні з дорослими. Така потреба, певне, пояснюється тим, що в ранній юності починають зростати проблеми самосвідомості і самовизначення, вирішити які самому буває важко. Ці проблеми жваво обговорюються у колі ровесників, але життєвий досвід є ще малим у всіх. І тут на допомогу приходять дорослі.

Водночас зберігає своє значення потреба в спілкуванні з ровесниками. З ними старшокласники віддають перевагу проводити своє дозвілля, ознайомлюють їх зі своїми улюбленими справами, з ними діляться своїми думками. Зі своїми улюбленими справами учні ознайомлюють, в основному, товаришів і друзів, іноді – батьків та дуже рідко – вчителів. Встановлено, що думкою класного колективу дуже дорожить приблизно половина юнаків, а думкою вчителів – лише третина.

Спілкування з однолітками найповніше реалізує потребу в коханні, тому що спілкування з друзями стає інтимно-особистісним (дружба, кохання). Старшокласник прилучає однолітка до свого внутрішнього світу; з другом обговорюються розчарування, взаємини з однолітками протилежної статі. Змістом спілкування стає реальне життя, а інформація, що передається другу, секретна.

Юнаки та дівчата знаходяться у постійному очікуванні спілкування, і цей душевний стан змушує їх активно шукати контакти з однолітками, які відрізняються особливою довірою, інтенсивністю, сповідальністю. Тому стає зрозумілим, чому так важко переживаються невдачі у спілкуванні. Як з'ясувалось при опитуванні, тільки 33% хлопців з випускних класів вважають, що справжня дружба серед однолітків їхнього віку зустрічається часто. Юнацька дружба – перша самостійно обрана прив'язаність, яка передує коханню з притаманною йому високою емоційністю та безкомпромісністю.

Передумовою дружби стає усвідомлена потреба в ній, обумовлена відчуттям самотності та дефіцитом емоційного тепла; а іноді дружба поступово виростає з товариських відносин.

Основою для вибору друга є відображення неусвідомлених потреб старшокласника, підтвердження свого “Я” у друзях, ідентифікація з другом, іноді аж до втрати власної індивідуальності, підтвердження в друзях свого доповнення; пошуки психологічного захисту, зразків для наслідування. Вибір

друзів, характер взаємовідносин з ними залежить від цих неусвідомлених психологічних потреб. У справжньої дружби є одна незвичайна ознака – ніколи не виникає бажання переробити, перевиховати іншу людину. Друг допомагає бути справедливим у ставленні до власного “Я”, власної позиції.

Пробачення до кінця – це також властивість справжньої дружби, це прояв безмірної довіри до іншої людини. Іноді втрачена довіра в дружбі не відновлюється. Моральна природа дружби полягає у її безкорисливості. Друзі оцінюють одне одного за моральними законами, тому що в основі дружби є свобода. Дружба не може існувати без моральних взаємовідносин.

У взаємовідносинах з батьками зберігається прагнення старшокласників до рівності й автономії, які проявляються на таких рівнях:

- поведінковому – прийняття самостійних рішень щодо особисто важливих питань (вибір друзів, проведення дозвілля, підбір одягу);
- емоційна – наявність власних уподобань, незалежних від батьків;
- моральна і ціннісна – наявність власних поглядів та оцінок (І.С. Кон).

Варто зазначити, що саме у старших класах виникає особливий інтерес до спілкування з дорослими. Емансипація від родини завершується у ранній юності. При конструктивному стилі стосунків у родині після підліткового віку звичайно встановлюються довірливі стосунки з батьками, до того ж на трохи вищому рівні старшокласники потребують життєвого досвіду та допомоги дорослих, тому сім'я стає тією малою соціальною групою, де вони відчують себе спокійно та впевнено.

З батьками вони обговорюють життєві перспективи, особливо професійні. Життєві плани обмірковують і з учителями, зі своїми дорослими знайомими, чия думка для них важлива. Але стосунки з дорослими зберігають певну дистанцію, а спілкування “на рівних” реалізується тільки з однолітками.

Потреба в незалежності у молодих людей усвідомлюється завдяки зростанню когнітивних здібностей, настанню фізіологічної зрілості та вимогам з боку суспільства. Відбуваються

зіткнення з батьківськими бажаннями, в результаті чого виникає багато сімейних конфліктів як протидія нав'язаних думок, заперечення авторитетів, сумніву щодо соціальних норм.

Важкі проблеми самовизначення юнаки вирішують не самі, а в спілкуванні з батьками, однолітками, вчителями при їх підтримці. Фактором формування особистості в період ранньої юності є спілкування з ровесниками класного і шкільного колективів та поза їх межами. Особливо важливою є роль класного колективу, в якому проходить значна частина життя шкільної молоді, відбувається навчальна діяльність, виникають різноманітні форми суспільних контактів, що регулюються певними правилами, нормами колективного співжиття.

Проаналізувавши особливості юнацького спілкування, нами було проведено дослідження, мета якого – виявлення особливостей впливу рівня комунікативних навичок старшокласників на характер побудови їх міжособистісних стосунків. До експерименту було залучено 53 школяра 10-11 класів. Дослідження проводилось на базі НВК №17 м. Кам'янця-Подільського.

У ході експерименту було використано методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі [4]. Це дало нам змогу виявити рівень розвитку комунікативних вмінь досліджуваних, особливості їх міжособистісних стосунків та наявність і характер взаємозв'язку між цими параметрами.

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, Г. Лефоржем, Р. Сазеком була створена у 1954 році для дослідження уявлень суб'єкта про себе і індивідуального "Я", а також для вивчення взаємовідносин у малих групах. За допомогою цієї методики виявляється переважаючий тип відносин до людей у самооцінці і взаємооцінці.

При дослідженні міжособистісних відносин найбільш часто виділяються 2 фактори: домінування – підкорення, дружельюбність – агресивність. Саме ці фактори визначають загальні уявлення про людину в процесі міжособистісного сприйняття. Вони названі М. Аргайлом в числі головних компонентів при аналізі стилю міжособистісної поведінки і за змістом можуть бути співвіднесені з двома із трьох головних осей семантичного диференціала Ч. Осгуда: оцінка і сила.

Застосована нами методика оцінки комунікативних умінь дозволяє виявити рівень розвитку навичок спілкування

досліджуваного, його вміння налагоджувати дружню атмосферу в ситуації спілкування, вислухати і зрозуміти проблеми співбесідника, послідовно та логічно викласти свою думку.

За результатами дослідження індивідуальних особливостей, які впливають на міжособистісні стосунки, за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі встановлено, що у класах переважають такі типи відносин з оточуючими, як дружельюбний, авторитарний та альтруїстичний типи.

Аналізуючи у відсотковому співвідношенні авторитарний тип спілкування, ми встановили, що у 10% досліджуваних виявлено високий рівень комунікативних навичок, тобто у них переважають такі властивості, як: домінування, енергійність та компетентність. Такі люди є авторитетними лідерами, мають успіх у роботі, люблять давати поради, вимагають до себе поваги.

У 30% досліджуваних спостерігається середній рівень комунікативних навичок, тобто ці учні є впевненими у собі людьми, які необов'язково є лідерами, вперті і наполегливі, а це означає, що у них достатньо сформовані навички спілкування.

І лише у 60% досліджуваних спостерігається низький рівень комунікативних навичок, тобто з цією категорією старшокласників потрібно проводити корекційні заняття з розвитку та підвищення комунікативних навичок та вмінь, оскільки в подальшому це може призвести до виникнення труднощів у пристосуванні до іншого колективу, тобто до колективу у вищому навчальному закладі.

Далі за спеціальними формулами нами було визначено показники за основними факторами: домінування і дружельюбність.

$$\text{Домінування} = (I - V) + 0,7 \times (VIII + II - VI)$$

$$\text{Дружельюбність} = (VIII - III) + 0,7 \times (VIII - II - IV + VI)$$

Підставивши дані у формулу ми отримали:

$$\text{Домінування: } (35 - 31) + 0,7 \times (36 + 22 - 25) = 27,1$$

$$\text{Дружельюбність: } (32 - 26) + 0,7 \times (36 - 22 - 25 + 25) = 15,8.$$

Якщо порівняти отримані дані з таблицею, то бачимо, що у класах переважає екстремальна до патології поведінка.

Отже, визначимо, які рівні комунікативних навичок спостерігаються у старшокласників, дані подамо у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні комунікативних навичок

Типи відносин з оточуючими	Високий	Середній	Низький
Авторитарний	10%	30%	60%
Егоїстичний	15%	15%	70%
Агресивний	30%	50%	20%
Підозрілий	20%	40%	60%
Підлеглий	20%	30%	50%
Залежний	30%	50%	20%
Дружелюбний	40%	40%	20%
Альтруїстичний	40%	30%	30%

Результати дослідження підтвердили нашу гіпотезу про те, що рівень розвитку комунікативних умінь і навичок старшокласників суттєво впливає на характер їх соціальних орієнтацій у стосунках з оточуючими.

Спілкування виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливе повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей людини, але і особи в цілому. Реальність і необхідність спілкування визначена спільною діяльністю: щоб жити, люди вимушені взаємодіяти. Спілкується завжди діяльна людина, діяльність якої перетинається з діяльністю інших людей. Спілкування дозволяє організовувати суспільну діяльність, збагатити її новими зв'язками і стосунками між людьми. Іншими словами, спілкування буде ефективно лише тоді, коли люди, які взаємодіють один з одним, компетентні в певній ситуації. У найзагальнішому плані компетентність в спілкуванні припускає розвиток адекватної орієнтації людини в самому собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, в ситуації і завданні [1].

Отже, на нашу думку, рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх соціальних взаємин доцільно здійснювати шляхом:

- розвитку комунікативних навичок (досягнення адекватного і рівноправного спілкування, здатності до запобігання й вирішення міжособистісних конфліктів);
- вироблення пластичності поведінки;
- закріплення позитивного ставлення до однолітків, батьків та вчителів;

- терапевтичного розігрування тривожних ситуацій;
- підвищення самооцінки та досягнення самостійності, впевненості у собі і відновлення почуття власної гідності;
- зниження шкільних страхів.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн.: Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково – практичні засади: Навч. – метод. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет: Учебное пособие. 4 – е изд. – М.: Изд – во УРАО, 1998. – 176 с.
4. Парыгин Б.Д. Анатомия общения: Учебное пособие. – СПб.: Изд – во Михайлова В.А., 1999. – 302 с.
5. Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2 т. – М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Т. 2. – 248 с.

The article deals with the determination of the development's level of senior pupils' communicative abilities and skills which substantially influence on the character of their social orientations in relationships with the surrounding.

Key words: communicative abilities, intercourse, interpersonality mutual relations, senior pupil.

Отримано: 16.09.2008.